

Проблеми на международното право

ИСТОРИЧЕСКА ОБУСЛОВЕНОСТ НА ФАКТОРИТЕ, ФОРМИРАЦИ СРЕДАТА ЗА СИГУРНОСТ В ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН

Капитан I ранг, доц. д-р Боян Медникаров

Наложилата се през последните години тенденция националните интереси на РБългария все по-силно да се обвързват с морето, което придобива нарастващо значение за сигурността и икономическия просперитет на държавата, предполага и тяхната адекватна защита. Тя може да се осъществи чрез: провеждане на целенасочена национална политика за деклариране и отстояване на суверенните права в националните морски пространства (НМП); адекватно използване за целта на механизмите на международното сътрудничество; привличане на подходящи сили и средства, разполагащи с необходимите способности; създаване на добра организация и непрекъснато координиране на действията на всички институции в НМП; надеждно управление и всестранно осигуряване на тези действия и пр.

Дефинирането на защитата на морския суверенитет като особена функция на държавното управление, насочена към отстояване на свързаните с морето национални интереси, а също така и като действия по недопускане, ограничаване или предпазване от неблагоприятните въздействия върху присъствието на държавните институции, неправителствените организации, физическите и юридическите лица в средата, асоциирана с морските пространства на страната, определя необходимост-

та да се обърне специално внимание на средата, в която ще се изгражда и функционира системата за защитата на морския суверенитет (СЗМС) на РБългария.

Основният фокус на тези изследвания трябва да се насочи към оценка на влиянието на средата в Черноморския регион върху концептуалните и организационни основи на защита на морския суверенитет. Решаването на тази научноизследователска задача предполага и определяне на основните фактори, влияещи върху сигурността в региона. В този контекст трябва да се анализират тези фактори, които определят способността на РБългария да отстоява своите интереси в морските си пространства, както и многообразните предизвикателства, рискове и заплахи за националната сигурност, свързани със специфичната морска среда. При това трябва да се изхожда от обстоятелството, че морският суверенитет може да бъде разглеждан и като състояние, характеризиращо способността на държавата да упражнява пълен контрол в част от националните си морски пространства и да определя реда за използване в останалата част. Това налага своевременно да бъдат изяснени причините за възможно дестабилизиране на това състояние и на основата на направените изводи да бъдат взети решения за съответни действия [1]. Механизмите, чрез които държавата може да въздейства върху процесите, формиращи нейната сигурност, са свързани със своевременното разкриване на критичните възли на противоречията, прогнозиране на сблъсъка на интереси, определяне на потенциалните източници на конфликти и др.

Един от най-важните въпроси, свързани с методологията на настоящото изследване, е уточняването на разбирането за Черноморския регион, което от своя страна ще определи и кръга от фактори, които влияят върху средата за сигурност. Това се налага поради факта, че в наличната литература се срещат различни подходи за подобен анализ.

Първият от тях е свързан с традиционните схващания, характерни най-вече за времето на блоковото противопоставяне, че Черно море е самостоятелен регион. Този възглед е продукт на разбирането, че до 90-те години на миналия век Черно море

практически има статут на вътрешно море на бившия СССР¹, подходите към което са старателно ограничавани от страна на РТурция и на вече от VI флот на САЩ.

Вторият подход се асоциира с факта, че след края на блоковото противопоставяне и в резултат на драматичните събития в Западните Балкани за определен период от време, до активизирането на действията на антитерористичната коалиция след събитията от 11.09.2001 г., съществуваше мнение, че сигурността на РБългария трябва да се анализира преди всичко в по-тесния формат на Югоизточна Европа. При това Черно море се разглеждаше като периферен район, който в незначителна степен влияе на протичащите процеси [6].

Активизирането на действията на антитерористичната коалиция и процесите на евроатлантическа интеграция на част от черноморските държави станаха причина за повишено внимание от страна на световната общност по отношение на Черноморския регион. За това в много голяма степен допринесоха както глобализационните процеси, така и нарастващото значение на енергоносителите от Азия и Каспийско море, които се трансферират през региона или в непосредствена близост до него. В контекста на тези промени все по-често в наши дни месторазположението на Черно море като част от Средиземноморския басейн се определя като стратегически важно. И наистина днес Средиземно и Черно море свързват Европа, Африка и Азия, осигуряват достъпа към Близкия изток, Кавказ, Централна Азия, Каспийския район, Северна Африка и най-вече към техните изключително ценни суровини. Този факт има геополитически, геостратегически, икономически, военнополитически, демографски, инфраструктурни (транспортни, енергийни и комуникационни) и културологични измерения. Обстановката в Средиземноморския басейн като цяло играе съществено значение за стабилното функциониране на световната икономическа система, поради което поддържането на мира и защитата на морските комуникации през него е от особена важност не само за региона.

¹ Разбира се, без да се нарушават международно гарантираните права на РТурция.

В тази връзка присъщата отвореност на Черноморския регион към съседните райони на Балканите, Средиземноморието и Каспийско море все повече затруднява определянето на неговата същност, както и на границите му. Това се доказва от появата на понятия като „Черноморско-Каспийски регион“ или „Средиземноморско-Черноморски регион“ и дори на термина „Балтийско-Черноморски регион“, базиращ се на идеята на международната общност за създаване на пресичаща континента зона за сигурност, което *de facto* започна да се реализира с втората вълна от разширяването на НАТО.

В резултат на тези радикални промени на схващанията за значението на Черноморския регион той все по-често е разглеждан, от една страна, като неделима част от Средиземно море, а, от друга – и като неделим от Каспийския регион [3,11], и с точно тези тенденции се свързва третият подход за анализ.

Практиката, случващото се в Черно море все по-често да се анализира в общия контекст на Средиземноморския регион, става причина в съвременните геополитически концепции да започнат да се отчитат специфичните характеристики на Черно море и сигурността в него да се разглежда в два формата:

– първия – непосредствено свързан със сигурността на Черно море [9];

– втория – в по-широката зона на Средиземно и Черно море, на близките подходи към тях и на прилежащите Кавказ, Каспийско море и Близкия изток [3,10].

Най-новите публикации, посветени на сигурността в Черноморския регион, още по-значително разширяват обхвата на анализа. Така например Л. Мурешан разглежда района в следните четири аспекта [12, 70–72]:

– като неделима част от единното пространство на Средиземно, Черно и Каспийско море;

– като ключов етап от историческия „път на коприната“;

– като част от транспортния коридор Рейн – Майн – Дунав – Черно море;

– като трансевропейска зона за сигурност от Балтийско до Черно море.

Изследването на различните подходи за анализ позволява да се направи изводът, че за конкретните условия на РБългария влиянието на средата за сигурност върху защитата на морския суверенитет задължително трябва да се разглежда в посочените по-горе два формата. При това трябва да се отчита фактът, че тези формати се намират в непрекъснато взаимодействие един с друг и не биха могли да се разглеждат отделно даже и за целите на теоретичния анализ.

Анализът на изследванията в сферата на сигурността [12, 13, 14] показва, че причините за нарушаване на стабилността в регионите на Средиземно и Черно море се коренят в поведението, на множество фактори. Тези фактори влияят на СЗМС в рамките на нейното функциониране в съответствие с първоначално определени времеви, ресурсни, пространствени и целеви граници [1], като при анализа на средата за сигурност вниманието трябва да бъде фокусирано преди всичко върху дестабилизиращите фактори.

Във връзка с това трябва да се подчертае, че след Студената война сигурността в света, Европа и региона е застрашена от фактори, процеси и тенденции, които дотогава не бяха възприемани като сериозни заплахи. В епохата на биполярното противопоставяне състоянието на средата бе по-стабилно и предвидимо по отношение на ясно дефинираните заплахи, което позволяваше на опонентите да прилагат добре структурирани политики за отговор. В новите условия ранното идентифициране на зараждащите се предизвикателства, рискове и заплахи и изработването на адекватни стратегии за отговор а много сложен процес. Тук проблемът не е в липсата на ресурс, необходим за изработването им, а по-скоро в превръщането на този ресурс в подходящи инструменти за адекватен отговор.

В новите условия националните и международните системи за сигурност изведнъж се оказват изправени пред нетрадиционни предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността. Държавите и международните институции все още разчитат на обичайните инструменти за отговор от една отминала епоха. Те разполагат с институционални механизми за формулиране на политика за сигурност, създадени през годините на

Студената война, и участват в организации, които (с изключение на НАТО) все още не са адаптирани към предизвикателствата. Ключовият въпрос е как държавите и международните институции да трансформират политиката си за сигурност, за да я направят адекватна на новата стратегическа среда. Това е проблем, който изисква и своята чисто морска интерпретация и свързаните с нея специфични решения.

Разглеждайки сигурността като състояние на задоволителен контрол над въздействията върху присъствието, ние можем да я интерпретираме и като състояние на баланс между заплахи и капацитет за отговор на заплахите. Следвайки тази логика, главното предизвикателство пред страните от региона е как да увеличат капацитета си за постигане на сигурност, като в същото време провеждат политика, насочена към подобряване на общата среда за морска сигурност. Очевидно за регионите на Средиземно и Черно море, обременени от много история, с география, която непрекъснато генерира противоречия, няма друг избор, освен да се стремят към ефикасно интегрирани институции и общности, които притежават богат капацитет за постигане на сигурност, като например ЕС и НАТО.

Изхождайки от комплексния характер на средата, в която държавата упражнява суверенните си права, основните фактори, които генерират предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността в Средиземно и Черно море, трябва да се анализират в контекста на:

- исторически сложилите се противоречив процес на развитие, съпроводен от ожесточена борба за господство между различни обществено-икономически модели и свързаните с тях култури или религии;

- глобализационните процеси.

- новия тип политика, базирана на разбирането за колективна сигурност и реструктуриране на междудържавните отношения в рамките на създадената от НАТО и ЕС архитектура за сигурност;

- специфичните географски характеристики, които създават, от една страна, благоприятни условия за интензивно корабоплаване, активен търговски обмен и растящ трафик на

енергоносители, а, от друга – за поява на комплексни противоречия, които генерират широк спектър от предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността;

– сериозните противоречия, тлеещите и замразени конфликти, които влияят върху развитието на обстановката не само в региона, но и в света;

– задълбочаващите се икономически различия между страните, повечето от които още не са извървели своя гъруден път към демокрацията и пр.

Разкриването на влиянието на факторите, формиращи средата за сигурност в региона, ще бъде подпомогнато, ако се проследи еволюцията на заплахите за сигурността в Средиземно и Черно море и се оцени новата роля на Черноморския регион по отношение на глобалната и регионалната сигурност.

Средиземно и Черно море от древни времена са средища на търговията и корабоплаването и винаги са били сфера на широко икономическо, политическо и културно общуване между народите, населяващи техните брегове. С тях е свързано зараждането на първите огнища на цивилизацията – финикийската, картагенската, египетската, а също и разцветът на империите – персийската, елинската и римската. Разкриването на генезиса и тенденциите в еволюцията на факторите, определящи сигурността в Средиземно и Черно море, се асоциира с анализа на противоречивия процес на развитие на отношенията между народите и държавите в региона, протичал в условията на ожесточена борба за господство между различни обществено-икономически формации и свързаните с тях култури [5, 7].

Формирането на Средиземно море като транспортно-комуникационна среда започва през ранната античност в резултат на интензивен икономически и културен обмен между египтяни, критияни и финикийци.

Гръцката морска колонизация (VIII–III в. пр. н. е.) ускорява обществено-политическия, стопанския и духовен живот в Черно и Средиземно море. Прогресът се базира на културната и икономическата хегемония на гръците и създадените от тях полиси, които в голяма степен оформят и съвременния облик на целия регион.

Сухопътната експанзия на Персия от VI в. пр.н.е., активно подпомагана от финикийския флот, цели покоряване на гръцките държави и елиминирането им като икономически конкурент и цивилизационен модел. На нея се противопоставя Атина, ръководена от Темистокъл, който утвърждава морската мощ на държавата като важен неин инструмент, а бойния флот – като равнопоставен вид въоръжени сили. Морската мощ осигурява важни за демократичното обществено устройство на Гърция предимства за оцеляване и развитие на елинската цивилизация [8].

Утвърждаването на Римската империя се свързва с установяване на пълно господство в Средиземно море през II в. пр. н.е. Като победител Рим забранява на покорените държави да поддържат кораби, но в същото време занемарява и собствения си боен флот, в резултат на което по крайбрежието на Азия се появяват многочислени разбойнически (пиратски) банди. Понтийският цар Митридат VI става техен покровител и пиратството добива такива размери, че застрашава редовните съобщения с провинциите, търговията и зърнените доставки от Египет. Така например през 78 г. пр.н.е. при пътуването си по море младият Гай Юлий Цезар попада в ръцете на киликийските пирати. След 38 дни е освободен срещу откуп и веднага организира наказателна акция с 500 легионери.

През следващите години римляните се опитват да унищожат пиратските бази, но без особен успех, тъй като са подценили ролята на военния флот. В крайна сметка през 67 г. пр.н.е. пиратите докарват Рим до глад и проконсултът Гней Помпей получава неограничени пълномощия за действия срещу тях. Той разделя Средиземно море на девет операционни зони и започва тяхното едновременно прочистване с 500 бойни кораба, 120 000 войници и 5000 конници. За по-малко от 2 месеца са унищожени 846 пиратски кораба. След победата по море Помпей разрушава 120 крепости, избива 10000 и пленява 20000 пирати. Заповядва да се езекутират няколко тютин от главатарите им, а останалите, които не счита за престъпници, заселва по източните брегове на Средиземно море. По този повод Помпей заявява: „... те са хора, достойни за съжаление, понеже са

се заели с този занаят от нужда. Затова трябва да им се създадат по-добри условия за живот.“

Към средата на III в. германските племена проникват до Средиземно и Черно море и нападат бреговете на Мала Азия. Римската империя с усилие спира нашествието, а със загубата на бойния флот и контрола върху морето започва нейният залез.

Наследникът ѝ Византия продължава борбата за господство в Средиземно море. В края на V в. тя контролира Мала Азия, Балканския полуостров, Егейските острови, Сирия, Палестина, Египет. Византийски кораби плават в източната част на Средиземно, Черно и Червено море. За търговията си с Арабия, Африка и Индия тя поддържа флот и в Индийския океан. За утвърждаване на морското си господство Византия не допуска чуждо корабно строене и корабоплаване. Упрежнява тотален контрол върху пристанищата, които получават специален приоритет като отправни точки на експедиционни действия срещу мигриращите племена и новосъздадените държави². В същото време тя е застрашена на изток от арабите, които още от III в. контролират морския трафик и транзитната търговия в Индийския океан. Пренасянето ѝ на Червено море към Персийския залив в началото на VII в., предизвиква дълбока социално-икономическа криза на Арабския полуостров, която става причина за възникването на нова религия – исляма. Със строгия си монотеизъм и повеля за братство тя сплотява арабските племена и става политическа платформа на техните завоевателни походи по суша и море. Борбите между арабите и Византия продължават чак до 1000 г. Византийското надмощие по море е ограничено в района на Мала Азия, а арците контролират Средиземно море и Индийския океан.

Седемте кръстоносни похода (1096–1270г.) преследват икономически цели, прикрити с религиозни мотиви. Появата на различни и слаби държави в този период правят Средиземно море несигурно за търговията и корабоплаването. След втория кръстоносен поход италианските морски градове постепенно

² Например при византийските походи срещу България Несебър е основна военноморска база, място за съсредоточаване на войските и база за логистична поддръжка.

налагат контрол в източната част на Средиземно море и стават транзитни партньори за европейската търговия с Изтока. В края на XIII и през XIV в. Генуа се утвърждава като основен посредник в търговията с Китай и Индия през северното крайбрежие на Черно море, където има свои проспериращи търговски колонии. През 1347 г. в една от тях (Кафа в Крим) започва чумната пандемия, която има фатални последствия за Европа.

Общата ситуация в Средиземно и Черно море се променя коренно през 1453 г., когато султан Мохамед II превзема Константинопол, а източните и южните брегове на Средиземно море и цялото Черно море попадат под контрола на Османската империя. Европа се опитва да се противопостави на турската експанзия. Решителната битка е по море при Лепанто (7 октомври 1571 г.), но военната победа не е превърната в политически факт. Така Югоизточна Европа за векове изчезва от политическата карта на стария континент.

В края на XIX в. крайбрежните африкански и блискоизточни територии са поделени между Англия и Франция, а Русия утвърждава своето господство в Черно море. На рубежа между XIX и XX в. в борбата за влияние се включват Италия и Германия. Създалият се сложен възел от противоречия и съперничеството са част от причините за избухване на Първата световна война, последствията от която не решават, а засилват конфликтната обстановка.

Като резултат от Втората световна война започва разпадането на колониалната система и се извършват съществени изменения в съотношението на силите в региона. Освободени са от хитлеристка окупация Югославия и Албания, независимост получават Египет, Алжир, Либия, Тунис, Мароко, Ливан, Сирия, Кипър и Малта. На територията на бившата подмандатна английска територия Палестина е създадена държавата Израел.

В годините на Студената война през региона преминава разграничителната линия между НАТО и Варшавския договор, като Черно море е считано за „вътрешно“ за СССР, а Средиземно море – за зона на потенциален сблъсък между В-ескадра от Черноморския флот на СССР и VI флот на САЩ.

Наличието на необвързани държави още повече усложнява военнополитическата картина [4, 5].

В първите години след рухването на съветския блок Черноморският регион привлича вниманието на големите политически играчи предимно като зона, в която са разположени стратегически комуникации, свързани с каспийския нефт, и която традиционно е обект на жизнени интереси за Русия³. Това е причината западните страни да разглеждат Черно море като „бермудски триъгълник“ между европейската, евроазиатската и блискоизточната зона за сигурност. В началото на XXI в. комбинацията от факторите, определящи сигурността след края на Студената война и възникнали след събитията от 11 септември 2001 г., както и общата динамика в глобалната и европейската среда за сигурност, и т.нар. нови заплахи за сигурността поставят Черноморския регион сред „ключовите“ геостратегически региони в света [2].

Понастоящем важността на региона се определя от факта, че от една страна, самият той е източник на нови предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността, а в същото време, поради своето геостратегическо разположение, е естествена граница за новите заплахи, свързани с тероризма. Не на последно място е и фактът, че Черно море все по-често се разглежда като преден пост в глобалната война срещу тероризма, която се води на територията на Азия и Близкия изток. Освен това през региона преминават важни въздушни комуникации, използвани от САЩ във връзка с операциите в Ирак и Афганистан [2].

В заключение може да се обобщи, че познаването на историческата обусловеност на многообразните по произход, характер, сила и обхват фактори, които влияят върху формирането на обстановката в морските пространства в региона, създава необходимите условия за провеждане на обективен научен анализ и разкриване на предизвикателствата, рисковете и заплахите за морския суверенитет на страната.

³ Вж. Медникаров, Б., Проблеми на сигурността в Каспийския регион и схващанията за използването на Каспийския флот на Руската федерация за отстояване на интересите на страната – Военен журнал, № 6, 2004, 65–76.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, Й., Осигуряване на сигурност в многонационални (национални) съвместни операции, изд. ВА, С., 2004.
- Бежарова, Н., Югоизточна Европа и Черноморският регион. Национална и международна сигурност, ВИ, С., 2005, 177–190.
- Гончаренко, А., Проблемы безопасности в Каспийско-Черноморском регионе и региональные структуры безопасности, Взаимосвязи, Ежеквартальный журнал, Консорциум „Партнерство ради мира“, Том III, № 2, Июнь 2004.
- Капитанец, И., Война на море. Актуальные проблемы развития военно-морской науки, (www.militera.lib.ru), 14.11.2006.
- Кожухаров, А., Съвременните въоръжени конфликти в историята на военноморското изкуство, изд. „СТЕНО“, В., 2002.
- Ралчев, П., Конюнктура на средата за сигурност в Югоизточна Европа, Институт за регионални и международни изследвания, С., 2004.
- Щенцель, А., История войн на море, т. I, Изографус „ЕКСМО“, М., 2002.
- Фемистокл, (<http://www.geocities.com/Athens/Academy/3923/Themis.htm> - them1), 15.01.2007.
- Harvard University, Black Sea Security Program, (www.harvard-bssp.org), 15.01.2007.
- Ionescu, M., The Wider Black Sea Area Between the Constraints of the Tradition and the Challenge of the New Security Environment, Security and Stability in the Black Sea Area, the Vth International Scientific Session, National Defence University „Carol I“ Publishing House, Bucharest, 2005, 23–38.
- Minchev, O., Major Interests and Strategies for the Black Sea Region – Framework Analytical Review, IRIS, Sofia, September 2006.
- Mureşan, L., Black Sea Region – No Longer Ignored, Black Sea Region – New Frontiers, New Partnerships, Romanian Journal of International and Regional Studies, Volume II, EURISC Foundation – Romanian Institute of International Studies, Bucharest, 1–2/2006, 69–74.
- New security risks, inter-agency co-operation. Security sector and defense transformation; NATO, EU and the new risks: a Southeast Europe perspective, International security conference, Center for the study of Democracy, October 29–30, Sofia, 2004, 28–31.
- Rumer, E., J. Simons, Toward a Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region, Black Sea Region – New Frontiers, New Partnerships, Romanian Journal of International and Regional Studies, Volume II, EURISC Foundation – Romanian Institute of International Studies, Bucharest, 1–2/2006, 115–144.